

Стара патристика

§ 21. Обща характеристика на времето

Времето на философския еkleктизъм, на предтечите на неоплатонизма и на самия неоплатонизъм в античната философия се характеризира с непрекъснатия стремеж да се съберат и примирят по някакъв начин ученията на големите гръцки философи и религиозните учения на Изтока и християнството. В желанието си да разрешат така поставената си задача философите от това време са търсили само приликите в ученията, които са използвали, като са пренебрегвали различията и противоречията между тях. По силата на вътрешната логика на така предприеманите опити в някои учения са преобладавали елементи на античната философия, в други – представи на източните религии, а в трети – мисли на християнството. Философите от това време в началото едва ли не са били изцяло заети да интерпретират Питагор, Платон и Аристотел и философската мисъл се е свеждала до един, макар и много усърден, но все пак без всякакъв творчески дух спор за най-вярното тълкуване на античните философи и на догмите на църквата.

Естествено, в началото философската мисъл от това време настойчиво е търсила да прехвърли мисли от големите гръцки философи в религиозните учения, тъй като, както се вижда, подчертаната нужда от религиозно съзерцание все още не могла да измести дълбокото впечатление, което изисканата и задълбочена мисъл на античната философия е била оставила в духовете на учените и философите на времето. Това е периодът на патристиката или на философията на така наречените в историята на философията църковни отци. За тях се знае, че макар и да са искали да разработят догмите на християнската вяра в цялостна система на християнската философия на религията, те все пак са търсили опора и в гръцката философия, дори и в някои други религиозни представи на своето време. И тъкмо тази особеност на патристиката създава трудности да се намери систематическото ѝ място в историята на философията. Защото, ако, от една страна, тя не може напълно да се отдели от античната философия, поради историческите си връзки с нея, които носят отпечатъка на близкото минало и неговата култура, тя не би могла, от друга страна, без друго да се причисли и към философията на средните векове, разбрана като схо-

◁ Унциал. V в. Северна Африка. Августин. За християнското учение. ГПБ, Lat. Q. v. I.3, л. 152.

ластика, колкото иначе и да стои близко до нея със своите усилия да разработи систематически основните мисли на християнството. По скоро същината на схоластиката с нейната изключителна разработка на догмите на позитивната християнска църква дава основание на някои да причислят патристиката към античната философия като последен отблясък на тази философия след големия опит на неоплатонизма да спаси нейното име и нейните традиции.

Спорът за мястото на патристиката в историята на философията обаче не засенчи разбирането на нейното учение. Като учение на църковните отци тя има за начало християнското учение и за цел неговата систематическа разработка. Постиженията на гръцката философска спекулация е трябвало само да послужат да му се даде необходимата философска обосновка, за да се измести античната култура из всички области на тогавашния частен и обществен живот от християнството. Защото, както се знае, християнството не се заражда като някакво философско учение, а като нравствено религиозно схващане за живота. То е могло да преодолее духа на античната философия само, когато си послужи със средствата на философията, когато само стане философия.

§ 22. Гностицизъм

I. Апостол Павел и християнството

Пътят на учението на християнството от неговия първоначален образ до гностицизма минава през спекулативната мисъл на апостол Павел. Апостол Павел се противопоставя на философията, защото смята само за дело на човека. Наистина той се занимава с нея, той познава еврейско-александрийската философия и по-особено учението за логоса у Филон, и все пак не иска да приеме нейната помощ в своята теоретическа работа. Тази работа у него излиза извън рамките на обикновено изучаване и разпространяване на евангелието и макар и да не е лишена от алегии и двусмислици, все пак се смята за начало на християнското богословие.

II. Общи бележки върху гностицизма

Християнството обаче все още се страхува от философията. Тя не е дело на Христос, тя дори иска да мине без религиозната вяра в живота на човека. Но в желанието си да превърнат християнството в единствена религия в целия свят, първите негови теоретици започват да търсят начини да заменят или поне да допълнят религиозната вяра с някакво религиозно знание, което да им помогне по-добре да обос-

новат теоретически основните положения или догми на учението и да го защитят така срещу нападките на другите религиозни учения и на философията. Това е работата на гностицизма, който през II век сл. Хр. вече прави и първия сериозен опит да създаде особена философия на християнството. Гностицизмът представя особен вид религиозно философски синкретизъм. Той съединява в себе си по най-чудноват начин елинистически философски мисли и религиозни представи, ориенталски вярвания и обреди, мисли от Стария завет с учението на християнството. Тази философия на християнството, поради многото и разнообразни елементи, от които е била съчетана, се разпада по-късно в различни секти. Общата мисъл на различните направления на гностицизма обаче се е изразявала винаги в схващането на света и живота като борба на доброто със злото, в която борба се е очаквало Христос да донесе разрешението и спасението.

III. Предтечи на гностицизма: Церинт, Саторнил, Цердо и Карпократ

Предтечи на гностицизма са били Церинт (живял към 115 г. в Мала Азия), Саторнил и Цердо от Сирия и Карпократ от Александрия. Церинт приема Бога на евреите като предвестник на Христос, на Светия Дух и се опитвал да свърже теоретически старата еврейска вяра с християнството. Другите двама искат да свържат мисълта за земния живот с живота на Бога и си служат с редица ангели и демони, а Карпократ се връща към елинистическата философия и нейната идея за комунизма, като почита еднакво Христос, Питагор, Платон и Аристотел.

IV. Гностицизмът у Василид, Валентин и Бардезан

Гностицизмът обаче се оформя като религиозно философско учение едва у Василид (към 130), който работи в Александрия. Според него спасението на човека ще дойде единствено от вяра в Христос като дух. Тази вяра собствено съдържа и най-висшата мъдрост. Василид вижда целта на човешкия живот в преодоляването на материалното, в отделянето на духовното начало у човека от неговата връзка с материята. Постигането на тази цел е в същото време и спасителното дело на Христос.

Много по-задълбочено и по-системно работи върху гностицизма Валентин (136–165), който учи в Александрия и Рим. Той приема като първично начало на всички неща вечния и съвършен дух. От него започва поредицата на много други духове; на духа на истината, от тях – на разума и живота, от тези – на идеалния човек и идеалната

църква и т. н. Тук влизат Христос и Свети Дух и други духове, а всички заедно образуват света на духовете. Този свят, изграден върху учението за числата на Питагор, примесен богато с елинистически и ориенталски елементи, както се вижда изоставя идеята на първоначалното християнство за сметка на едно митическо изложение на създаването на света.

Синкретическата космогония на Валентин заедно с идеята за борбата на доброто със злото в света е крайната точка в развитието на гностицизма. Към края на II век идва Бардезан (154–222), който вече не защитава крайните схващания на своите предшественици, а се опитва да се върне отново към нравствено религиозното съдържание на първоначалното християнство. Той изтъква значението на свободата на волята у човека и макар иначе в нравствените си разбирания и да не се различава много от аскетическата етика на гностицизма въобще, все пак с тази си основна мисъл очевидно иска да противопостави християнската етика на останалите етически елементи на гностицизма.

Гностицизмът винаги е претендирал, че служи на християнската църква. Наистина той не започва с християнството, но с течение на времето християнското учение става единствената му грижа и основната му мисъл. Представителите на гностицизма е трябвало по необходимост да прибегнат до помощта на гръцката философия, когато назрява мисълта у тях да създадат философска система на християнството. Защото гръцката философия е имала вече своите големи и малки системи, които са владеели духа на времето и са предлагали всички възможни средства, които са били необходими за разработването на тази система. И ако не бяха взели елементи и от гръцката митология, а след това и от вярванията на другите източни религии, представителите на гностицизма сигурно щяха да имат повече заслуга към християнската църква, отколкото историята им признава. Но дори и тези им заимствования не пречат сега да се изтъкне положителната роля на тяхното учение, тъй като с мисълта за развитието на света и с неговото спасение, те колкото и да стоят заплетени в синкретизма на времето, все пак отбелязват, пък макар и да не разрешават, задачите на християнската догматика и етика в тълкуването на Стария и Новия завет на Библията. Позитивната църква води борба с тях не заради това, а заради увлеченията им, заради опасността от сектантски образувания. Спорът с гностицизма свършва с неговото преодоляване, той туря обаче началото на усилията за създаването на особена религиозна философия на християнството, освободена от примесите на гръцката философия и останалите религиозни представи на тогавашния културен свят.

V. Марцион и Мани

Във връзка с гностицизма, но не като негови привърженици, се споменават и имената на Марцион и Мани (216–276). Марцион не е съвсем свободен от влиянието на някои мисли на гностицизма при противопоставянето на духовното срещу телесното; той иска обаче да реформира църквата само в духа на писанията на апостол Павел. Той отхвърля целия Стар завет. За него еврейският Бог е олицетворение на злото, на несъвършеното, докато принципът на доброто, на съвършеното в света е Христос. Този принцип определя и основата на етиката му, която търси спасението в преодоляването на материалното начало от духовното. Такава е и етиката на Мани. И в нея се говори за борба между доброто и лошото, между светлината и тъмнината; при това Мани учи, че такава борба се води не само в света, а и в душата на човека.

§ 23. Апологетите

I. Общи бележки

В желанието си да одухотвори християнството гностицизмът стигнал по-далеч, отколкото позитивната църква е могла да приеме. Защото, макар в същината си и да е искал да остане философия на християнската религия, той все пак бил толкова много примесен с чужди елементи, че заплашвал да измести първоначалните основи на нейната организация. В защита на божественото откровение срещу фантазиите и синкретизма на гностицизма църквата започва упорита борба. Тази борба се води обаче едновременно и против всички останали религии, които не гледали благосклонно на бързото разрастване на християнството. Най-старите църковни отци, наречени заради тази си борба още апологети, изострят своята философска мисъл в защита на религията, която защита с течение на времето става и причина да се създаде първата християнска книжнина. За разлика от привържениците на гностицизма, апологетите защитават само християнството. Навлязло във II и III век сл. Хр. то имало вече нужда и от философска разработка, за да се приеме като единствено сериозно религиозно учение и от образованото общество на тогавашния културен свят. Ръководителите на християнската църква разбирали по това време много добре практическата полза, която организацията на църквата би имала, ако получи поддръжката на това общество, което владеело държавата и цялата тогавашна общественост. Това общество обаче е могло да бъде спечелено само, ако християнството се разработи и представи като философско учение, като най-висшето и единствено вярното философско учение в света. Защото образованите хора на

времето вече са притежавали сериозна философска школовка, придобита от изучаването на гръцката и елинистическата философия и не можели да се задоволят с философски сурогати.

II. Квадрат, Аристид и Юстин

Първият апологет е бил Квадрат, за неговата дейност обаче не се знае нищо. След него се споменава Аристид, за който се знае, че към 140 г. отстоява мисълта за единия Бог. Най-известният от старите апологети е Юстин (между 165–167 умрял в Рим като мъченик). Той е известен с опита си да разработи християнското учение не само като Божествено откровение, но и като философска система. Юстин е убеден, че философията на християнството е в състояние, когато бъде разработена, да обхване всички проблеми и да отговори на всички въпроси, които са вълнували или ще вълнуват занапред търсеция философски дух на човека. Той обаче разработва своята защита на християнството, като разглежда неговото учение преди всичко като божествено откровение. Според него, това откровение е помогнало още на старите гръцки философи, на Сократ и Платон да познаят отчасти истината на божествения разум, на логоса. По-същия път са дошли до нея и някои еврейски мислители. Но едва у Христос тя е могла да се изчерпи напълно. Откровението учи, че светът е създаване на Божията премъдрост, че Христос е син Божи и, че човек е надарен с разум, свобода на волята и безсмъртна душа. От своя страна Бог е един и вечен, безначален и неизразим; ние се раждаме с представата за Бога, както се раждаме и с най-общите понятия за нравствеността.

III. Атинагор, Теофил, Татиан, Хермий и Ирелей

По времето на Юстин работят и Атинагор и Теофил. Атинагор разработва въпросите, с които се занимава, повече като философски истини, а Теофил – като Божия мъдрост. Споменават се също Татиан и Хермий с тяхната безогледна защита на християнството срещу представителите на гръцката култура и езичниците. По-късно работи Ирелей (умрял към 202 като мъченик), който отстоява догмите на църквата главно срещу разрастващия се тогава гностицизъм. Според него Старият и Новият завет стоят в неразривна връзка, макар и да се говори в тях за Създател и Спасител, тъй като Бог е един. Целта на творението е спасението на човека, което ще дойде, когато човек реши свободно да се издигне до Бога.

IV. Тертулиан и Минуций Феликс

Под влиянието на Ирелей работи Картагенският юрист Тертулиан (към 180–220 г. сл. Хр.), който иска да разбере и да изложи християнството като израз на съвсем нова законност. Тертулиан е един от първите християнски философи, който пише на латински. Той се противопоставя на гръцката култура и на езичеството, които смята за глупост в сравнение с Божията мъдрост. Според него християнинът занаятчия стои в познанието на Бога по-високо отколкото Платон, пък макар иначе и да приема някои мисли на стоиците. Тези мисли между другото го определят да приеме и телесния характер на човешката душа, дори на Бога, след като приема, че те са действителност. За да се издигне обаче до Божията истина, за да познае, какво стои отгатак, човек според него се нуждае от Божественото откровение. Според това откровение Спасението на човека ще дойде от Христос, който отново ще дойде, но ние трябва да заслужим спасението си, като живеем благочестиво, като се откажем от всичко земно. Друг юрист, който пише в защита на християнството главно срещу езичниците, е римският адвокат Минуций Феликс (между 160–200 г. сл. Хр.). Той е работил под влиянието на стоиците. У него християнското учение е осмислено в духа на античната философия и е изложено преди всичко като етическо учение.

V. Последните апологети: Арнобий и Лактанций

Като последни апологети са споменават Арнобий и Лактанций, работили към края на III век. Арнобий се опитва да защити философски единството и вечността на Бога срещу политеизма. Той мисли, че ако откъснем човека още от рождението му от всичко външно, той не ще може да развие в себе си никакъв духовен живот, поради обстоятелството, че няма други познания, освен сетивните възприятия. За разлика от други апологети, той приема, че човек не е безсмъртен, но може да стане безсмъртен, ако Бог поиска това. И Лактанций работи като философ против езичниците и античната философия, но и неговата философска обосновка на християнското учение не отива далеко. Под влиянието на духа на времето, той търси да открие най-висшето благо, което и открива в безсмъртието като божествена награда за всички наши добродетели на земята.

Дейността на апологетите и тяхната борба в защита на християнското учение срещу античната философия, другите религиозни учения и гностицизма са имали смисъл и оправдание само през времето, когато това учение се е борило за своето утвърждаване и признаване от страна на държавната власт. Неговата роля се свършва и то става история от момента, в който християнството става държавна религия.

От този момент нататък философите на християнството са загрижени за нещо повече – те мислят вече за системата на своето учение.

§ 24. Школата на катехетите в Александрия

I. Общи бележки

Усилията на представителите на старата патристика са били насочени всъщност към създаване на самостоятелна християнска философия. Ние знаем вече, че както гностицизмът, така и някои апологети не са могли да минат в тези си усилия без помощта на античната философия. Но, докато в началото работата на старите църковни отци се е намирала твърде много под влиянието на античната философия, поради което се явява нуждата от защита на християнското учение не само срещу античната философия и религиозните учения на времето, но и срещу самия гностицизъм, по-късно, към края на II в. и след това, когато християнството се утвърждава и става държавна религия, патристиката пристъпи към изпълнението на истинската си задача – към разработката на установените вече догми на църквата в цялостна система на завършена християнска философия. Това става в Александрия, в средището на елинизма, учеността и религиозната философия на времето. В школата на катехетите, която се смята и за първо християнско учебно заведение, работят Климент и Ориген, които си поставят за задача да свържат християнското учение с постиженията на науката и философията на своето време, без да изопачат догматически установеното вече учение за вярата на позитивната християнска църква.

II. Климент

Климент от Александрия (към 150–215) излага християнското учение в афоризми, които подрежда, но без научна систематическа разработка на основните им мисли. Той смята християнския мироглед за единствено верния, за последна дума на мъдростта. Философията може да ни служи само, за да изразим със средството на познанието даденото в божественото откровение. Това откровение не е било чуждо и на античните философи, които също така са се мъчили да схванат и изразят на философски език познанието на божествения логос. Климент приема, че Бог е творец на живота и човешкия род и посочва след това като цел на човека възвисяването му в Бог. Пътят на познанието, което ще го направи Бог, започва с вярата, минава през философията и свършва с мистичното съзерцание като негова най-свършена фор-

ма. С това си схващане за същината на християнското учение Климент отново застава в непосредствена близост до античната философия. Тази близост личи още и от етиката му с нейната мисъл за отмереността на постъпките и чистотата на мотивите като мащаб на живота, пък макар иначе християнската нравственост и да съставя нейното съществено съдържание.

III. Ориген

След Климент в школата на катехетите преподава неговият ученик Ориген (185–254), който се смята също за един от най-заслужителните църковни отци. Той поема опитите на своите предшественици и съвременници и дава истинската система на християнската религиозна философия. В основата на тази система стои спекулативното тълкуване на Библията, свързано с елементи на философията на неоплатонизма и учението за логоса, което учение, както се знае, е свързало мислите почти на всички църковни отци с античната философия. Ориген започва с учението за Бога като първопричина на всичко. Бог е вечен, неизменен, всезнаещ, всеблаг, всемогъщ и всеправдив. Христос е негов син или логос, който от своя страна е първичният образ на всички духове, от най-висшия – Свети Дух, до най-нисшия. Свободата, с която духовете са били надарени при своето сътворение, ги е извела до грешката и падението. Така се е създал светът, който е вечен, както е вечен и Бог, от когото зависи. Така се е създал след това и човекът, останал свързан с материята. Злото е дошло, когато човек свободно се е решил да се отдели от истината на Бога. Спасението на човека и на човешкия род ще дойде от Христос, който като въплътен логос ще изведе всички духове отново в лоното Божие.

Както се вижда и Ориген не успява да се освободи в систематическата разработка на християнското учение от влиянието на античната философия. Представителите на патристиката преди него обаче разработват повече или по-малко първия сериозно сложен опит за система на християнска религиозна философия, която система той изгражда повече със спекулативна мисъл, отколкото с основания от Библията.

IV. Дионисий

След Ориген ръководството на школата на катехетите поема Дионисий от Александрия (умрял към 265), който пише против атомизма на Демокрит и Епикур, като използва мисли не само на християнството, но и на някои учения на елинистическата философия.

Старата патристика започва от апостол Павел и свършва според някои историци на философията с Никейския събор (325), когато